Kirja-arvio

Heikki Hellman

Lukeminen on statuslaji

Heikkilä, Riie. 2024. Miksi lakkasimme lukemasta? Sosiologinen tulkinta lukemisen muutoksesta. Helsinki: Gaudeamus, 236 s.

Lukemisesta ja sen hiipumisesta puhutaan julkisuudessa paljon. Eniten on pinnalla ollut ”huolipuhe”, joka korostaa sitä, kuinka hyödyllistä lukeminen on niin yhteiskunnalle, kulttuurille kuin yksilöille. Lukeminen sosiokulttuurisena taitona ei ole kuitenkaan katoamassa. Huolipuheen ytimessä onkin väite, että vaikka ihmiset lukevat yhä enemmän koko ajan moninaistuvassa mediaympäristössä, he ovat lakanneet lukemasta pidempiä ja vaativampia tekstejä – siis esimerkiksi kirjoja.

Riie Heikkilän tutkimus *Miksi lakkasimme lukemasta?* ei toista tavanomaista huolipuhetta. Hän tarkastelee lukemista kulttuurisen osallistumisen muotona, joka jakaa väestöä ja tuottaa ja vahvistaa yhteiskunnallisia eroja. Teoreettisesti tutkimus nojaa ranskalaisen sosiologin Pierre Bourdieun perintöön, jonka mukaan kulttuuriset hierarkiat rakentuvat yhteiskunnallisten hierarkioiden ympärille ja myös heijastavat niitä. Niinpä Heikkilä tarkastelee lukemista statuslajina, joka ilmentää symbolisia erontekoja ja hierarkioita. Bourdieun rinnalla toinen keskeinen viitekohta on Michèle Lamont, kanadalainen sosiologi, joka on kehittänyt muun muassa symbolisten rajanvetojen käsitteen. Se tarkoittaa tapaa, jolla ihmiset luokittelevat ja kategorisoivat toisia ihmisiä, elämäntyylejä, esineitä tai vaikkapa kulttuurisia käytäntöjä. Lamontin mukaan symbolisia rajanvetoja voidaan tehdä yhteiskunnallisessa hierarkiassa niin ylös- kuin alaspäinkin. Tältä pohjalta Heikkilä tutkii lukemista ”sellaisena tekemisenä, joka osallistuu tai tietoisesti ei osallistu elämäntyylien symboliseen esittämiseen” (s. 15).

Kun esimerkiksi Juha Herkman ja Eliisa Vainikka kirjassaan *Lukemisen tavat: Lukeminen sosiaalisen median aikakaudella* (2012) laajensivat lukemisen käsitettä sosiaaliseen mediaan ja tarkastelivat sitä sosiokulttuurisena toimintana, Heikkilän lukemiskäsite on kapeampi. Hän keskittyy kirjojen ja lehtien lukemiseen – toki sentään teknisestä alustasta riippumatta. Tätä hän perustelee sillä, että nimenomaan pitkien, vaativien tekstien lukeminen tuottaa symbolista erottautumista. Huolipuheen tapaan Heikkilä korostaa ”arvotekstien” merkitystä paneutuen siihen, miten niiden lukemisessa ilmenevät erot ilmentävät yhteiskunnallisia jakoja myös yleisemmällä tasolla. Hänen mukaansa ei voidakaan puhua siitä, että lukeminen yleensä olisi vähentynyt. Pikemmin tietyt yhteiskunnan ryhmät ovat putoamassa lukijoiden joukosta.

Bourdieun jalanjäljissä

Heikkilän kirjan toinen luku tarjoaa erittäin perusteellisen katsauksen viime vuosikymmenten lukemista koskevaan sosiologiseen tutkimukseen niin Euroopassa kuin Atlantin takana. Viitteitä ja lähteitä on ruhtinaallisen runsaasti. Yli 50-sivuinen jakso näyttää samalla sen, kuinka laajasti Bourdieun maun ja kulttuurisen pääoman käsitteet sekä ylipäänsä bourdieuläinen lähestymistapa ovat lyöneet läpi kulttuurisen osallistumisen sosiologisessa tutkimuksessa. Tämä näkyy meilläkin. Heikkilä on ollut mukana useissa Semi Purhosen johtamissa hankkeissa, joissa on kartoitettu esimerkiksi suomalaisten makuhierarkioita (Purhonen ym. 2014) ja on sittemmin edennyt polkua omilla tutkimuksillaan (Heikkilä 2022).

Symbolisia rajanvetoja korostavassa tutkimusperinteessä kulttuuriosallistumista ennustaviksi tekijöiksi on yleensä nähty koulutus, ammatti, sukupuoli, tulot ja jopa asuinpaikka. Yhteiskuntaluokista Heikkilä ei katsauksessaan eikä kirjassa ylipäänsä juuri puhu. Näin tulkintani mukaan siksi, että kaikki vaikuttavat tekijät eivät ole luokkasidonnaisia ja eri puolilla maailmaa tehdyissä tutkimuksissa yhteiskuntaluokat voidaan määritellä eri tavoin. Onkin selvempää käyttää koulutuksen ja sukupuolen kaltaisia konkreettisia muuttujia.

Katsaus näyttää konkreettisesti myös sen, miten erilaisia jäsennyksiä bourdieuläinen ote tuottaa eri maissa ja eri aikoina – teoriaa kun voi vain harvoin maahantuoda ja soveltaa sellaisenaan. Viime vuosina on esimerkiksi korostettu sitä, ettei kulttuurinen pääoma välttämättä kytkeydy (ainakaan yksin) korkeakulttuuriin, vaan myös populaarikulttuurin muodot voivat palvella symbolista erottautumista. Myös se, millä instituutioilla on valta määrittää kulttuurista pääomaa, on liikkeessä. Esimerkiksi kulttuurijournalismin ja kritiikin merkitys legitiimin kulttuurin määrittäjänä näyttäisi tutkimusten perusteella vähentyneen. Heikkilä referoimat tutkimukset viittaavat myös siihen, että on olemassa matalan statuksen ryhmiä, jotka ovat kokonaan vieraantuneet hegemonisen valtakulttuurin tekemistä symbolisista rajanvedoista. He eivät pode osattomuutta, vaan kertakaikkisesti torjuvat kulttuurisen pääoman tarpeen.

Tutkimusten varsin yksimielinen kanta on, että ”koulutus on kaikkein keskeisin lukemisen ennustaja: mitä korkeampi koulutus ihmisellä on, sitä enemmän hän lukee” (s. 53). Lukemisen vahva kytkös sosialisaatioon, siis sekä kotiin että kouluun, tuodaan katsauksessa kattavasti esille. Tutkimukset ovat osoittaneet lukemisen periytyvyyden ja puhuvat ”kirjakodeista”. Toisaalta eri maissa on tehty samoja havaintoja lukemisen asteittaisesta vähenemisestä kohortti kohortilta ja lukemisesta naisten tonttina.

Erikseen teoriakatsaus käsittelee digitaalista lukemista, jonka toiset tutkijat ovat nähneet uhkana, lukemista kaventavana tekijänä, toiset taas mahdollisuutena, lukemisen edistäjänä. Edellistä paradigmaa tukee esimerkiksi se, ettei digitaalisuus ole kaventanut lukemisen sosiaalisia eroja vaan pikemminkin vahvistanut niitä. Jälkimmäistä taas se, että digitaaliset alustat ovat madaltaneet lukemisen kynnystä. Heikkilä kallistuu päätelmissään korostamaan osallistumisen kerrostumista: ne, jotka lukevat usein, käyttävät myös puhelimiaan laajentaakseen lukutottumuksiaan, kun taas ne, jotka eivät muutenkaan juuri lue, eivät välttämättä käytä digitaalisia alustojakaan.

Määrällisesti ja laadullisesti

Heikkilän tutkimuksen empiria koostuu luvun 4 määrällisestä ja luvun 5 laadullisesta tarkastelusta. Aineistot ja metodinsa hän esittelee kirjan kolmannessa luvussa. Isoja määrällisiä aineistoja on kaksi. Ensimmäinen on Tilastokeskuksen keräämä Vapaa-ajan osallistuminen, joka tarjoaa kiinnostavan pitkittäisaineiston vuosilta 1981, 1991, 2002 ja 2017. Sitä täydentää vuosina 2007 ja 2018 kerätty Kulttuuri ja vapaa-aika Suomessa -kysely, joka toteutettiin osana Akatemia-hanketta. Laadullinen haastatteluaineisto, jonka Heikkilä kokosi itse osittain lumipallomenetelmällä, on määrällisiä aineistoja tuoreempi. Mukana on kaikkiaan 40 yksilöllisesti haastateltua suomalaista ja lisäksi kahdeksan fokusryhmää. Määrällisen aineiston tehtävänä tutkimuksessa on kuvata lukemisen muutoksia väestötasolla, kun taas laadullinen tarkastelu kohdistui ”ei-osallistujiin”, eli henkilöihin ja ryhmiin, joiden tilastollisesti voidaan olettaa lukevan vähiten.

Määrällisen tarkastelun keskeiset analyysimenetelmät ovat prosenttijakaumat ja vanha kunnon ristiintaulukointi, jossa taustamuuttujina käytetään koulutusta, ikää ja sukupuolta. Kirjojen lukemista kuvaavia muuttujia puolestaan ovat luettujen kirjojen määrä, kaunokirjallisuuden, tietokirjallisuuden ja populaarikirjallisuuden lukeminen, sanoma- ja iltapäivälehtien sekä aikakauslehtien lukeminen, lapselle ääneen lukeminen sekä kirjastossa käyminen. Tulokset näyttävät, että vapaa-ajalla luettujen kirjojen määrä on laskenut 1980-luvulta nykypäivään tultaessa ja että korkea koulutus ennustaa runsasta lukemista, matala vähäistä. Määrällinen aineisto osoittaa myös, kuinka naiset lukevat miehiä enemmän ja nuorimmat ikäryhmät ovat putoamassa aktiivisten lukijoiden joukosta. Matalin koulutusryhmä tarttuu yhä vähemmän todennäköisesti kaunokirjaan.

Kiinnostava on tekijän analyysi, jossa hän erottelee toisistaan ”perinteiset lukijat” ja ”internet-lukijat” sekä lisäksi molempiin ryhmiin kuluvat ja kumpaankaan ryhmään kuulumattomat lukijat. Perinteisiksi lukijoiksi hän luokittelee vastaajat, jotka lukevat vähintään yhtä sanomalehteä ja yhtä aikakauslehteä säännöllisesti ja ovat sen lisäksi lukeneet vähintään kymmenen kirjaa puolen vuoden aikana. Internet-lukijoihin kuuluu puolestaan, jos käyttää internetiä useita kertoja päivässä ja lisäksi esimerkiksi lukee sähköpostia, lehtiä tai hakee tietoa verkosta. Perinteisten lukijoiden osuus on laskenut neljänneksestä kuudesosaan vuosien 2007 ja 2018 välillä, ja ryhmään kuulumista ennustaa edelleen korkea koulutus ja entistä selvemmin myös korkea ikä ja naissukupuoli. Kaikkein eniten aineistosta löytyi internet-lukijoita, joiden osuus väestöstä on noussut kolmeen neljännekseen. Korkea koulutus ennustaa vahvasti myös internet-lukemista, mutta vaikka ikäryhmien erot ovat kaventuneet, nuorimmat ovat edelleen todennäköisimmin internet-lukijoita.

Ei-lukijoiden ääni

Kulttuuriosallistumista tarkastelleiden tutkimusten antia on usein rajoittanut se, että ne ovat tavoittaneet ihmisiä, jotka harrastavat kulttuuria. Niiden ääni, jotka eivät harasta, ei ole kuulunut. Tämän puutteen korjaamiseksi Heikkilä tarkastelee kirjansa viidennessä luvussa, miten lukemisesta puhuvat he, joiden odotetaan lukevan vähiten, ja miksi he kenties ovat lakanneet lukemasta.

Haastattelujen perusteella Heikkilä erottelee kolme erilaista tapaa puhua kirjoista ja lukemista. Hän kutsuu tapoja nimillä hyväksyminen, käytännöllisyys ja uhma. Analyysi osoittaa, että myös alhaisen statuksen ryhmissä luetaan ja lukemista saatetaan arvostaa. Hyväksyminen puhetapana tarkoittaa sitä, että nimenomaan perinteistä lukemista pidetään arvossa ja lukeminen tunnistetaan sosiaalisesti arvokkaaksi resurssiksi, pääomaksi. Tästä ryhmästä tutkija löytää intohimoisia lukijoita, jotka lukevat kirjallisuutta laidasta laitaan, joskin useimpien mieltymykset kohdistuvat dekkareihin, kauhuun ja fantasiaan. Ryhmän symboliset rajanvedot suuntautuvat alaspäin, sillä moni tuomitsee romanttiset viihdekirjat ja keltaisen lehdistön. Ryhmä on omaksunut myös vallitsevan huolipuheen lukemisen tärkeydestä, ja Bourdieun käsitteistössä ryhmä ilmentää Heikkilän tulkinnan mukaan ”hyvää kulttuuritahtoa”.

Käytännöllisyys korostaa lukemisen yksilöllisiä palkintoja, sen tuottamaa hyvää mieltä ja siihen liittyvää ”omaa juttua”. Tässä puhetavassa lukemisesta haetaan ”nollausta”, luetaan ”lohtukirjoja” eikä koeta tarvetta ponnistella vaikeiden kirjojen parissa. Lukeminen kohdistuu populaariin kirjallisuuteen ja helppoon tietokirjallisuuteen. Heikkilä tulkitsee puhetavan bourdieuläisittäin ”oman paikan tajuksi”. Symbolinen raja vedetään ylöspäin: se, mikä ei kuulu omaan elämänpiiriin, voidaan sulkea pois.

Kolmas puhetapa, uhma, leimaa kaiken korkeakulttuurisen lukemisen elitistiseksi ja sitä kautta epäkiinnostavaksi ja jopa naurettavaksi. Tätä puhetapaa edustavat lukevat ylimalkaan vähän ja suhtautuvat kaunokirjallisuuteen, sanomalehtiin ja jopa kirjastoihin suorastaan vihamielisesti. Lukemisen koulussa moni heistä on kokenut pakkopullaksi. Puhetapa vetää jyrkän symbolisen rajan ylöspäin paitsi esteettisesti myös moraalisesti, usein kuitenkin huumorin välityksellä.

Symbolista erottautumista

Tarkastellessaan lukemista kulttuurisena käytäntönä Riie Heikkilän tutkimus osoittaa vakuuttavasti, kuinka se on edelleen ja jopa enenevästi symbolisesti latautunut elämänalue. Lukeminen tuottaa hierarkkisia elämäntyylieroja ja sitä kautta myös sosiaalista kerrostuneisuutta. Koulutuksen vaikutus näkyy etenkin lukemisen määrässä ja kaunokirjallisuuden lukemisessa. Kun vielä 1970–80-luvulla ajateltiin Suomessa vallitseva lukemiskulttuuri varsin yhdenmukaiseksi (Eskola 1979), lukemisesta on nyttemmin tullut yhä harvempien herkkua ja meille näyttäisi olevan muodostumassa ”lukeva luokka”, jollaisesta amerikkalainen sosiologi Wendy Griswold (2008) on puhunut. Lukevalle luokalle lukeminen tarjoaa oivan keinon symboliseen erottautumiseen.

Tutkimus on toteutettu osaavasti, ja tekijä avaa myös tutkimusmenetelmänsä varsin läpinäkyviksi. Epäselväksi kuitenkin jää, kuinka suuri osa haastateltavista ei kenties mahtunut kolmen erotellun puhetavan piiriin. Heikkilä keskustelee tuloksistaan ja niiden pohjalta hahmottuvista lukemisen trendeistä loppuluvussa kiinnostavalla tavalla muistuttaen myös siitä, että tietoyhteiskunnassa lukutaito on ”eloonjäämistaito” (s. 192). Kulttuuripolitiikan haasteeksi hän nostaa sen, että koska lukemisen hiipumiselle on hyvin erilaisia syitä, ”mahdollisten lukemista edistävien tai elvyttävien ratkaisujen olisi oltava moninaisia ja sensitiivisiä” (s. 187). On helppo yhtyä tekijän näkemykseen, että avainasemassa ovat koulut ja että lukemista edistävien interventioiden on oltava

paitsi intensiivisiä myös pysyviä. Mutta eivät koulun ponnistukset yksin riitä. Kirjan viimeisellä virkkeellä onkin harvinaisen paljon painoa: ”Paras tapa hillitä lukemisen eriytymistä on hillitä yhteiskunnan eriarvoistumista.”

Kirjallisuus

Eskola, Katarina. 1979. *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Helsinki: Tammi.

Griswold, Wendy. 2008. *Regionalism and the Reading Class*. Chicago: The University of Chicago Press.

Heikkilä, Riie. 2022. *Understanding Cultural Engagement in an Egalitarian Context*. London: Routledge.

Herkman, Juha ja Eliisa Vainikka. 2012. *Lukemisen tavat: Lukeminen sosiaalisen median aikakaudella.* Tampere: Tampere University Press.

Purhonen, Semi, Jukka Gronow, Riie Heikkilä, Nina Kahma, Keijo Rahkonen ja Arho Toikka. 2014. *Suomalainen maku: Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen*. Helsinki: Gaudeamus.

Kirjoittaja

Heikki Hellman, YTT, dosentti

Heikki Hellman on tiedotusopin dosentti Tampereen yliopistossa. Hän on tutkinut mediapolitiikkaa, kilpailua median eri toimialoilla, sanomalehtien lukemista ja kulttuurijournalismin muutosta. Viimeksi hän on osallistunut uutismedian keskittymistä ja sen sisältövaikutuksia koskeneeseen hankkeeseen.